

В. П. Атаманчук, д-р філол. наук, доц.,
провідний наук. співроб.,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, Київ

МОДЕЛЮВАННЯ ФІКЦІЙНОЇ СВІДОМОСТІ ПЕРСОНАЖА У ДРАМАТИЧНІЙ СЦЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ "ІФІГЕНІЯ В ТАВРИДІ"

Здійснено аналіз способів та художніх форм репрезентації фікційної свідомості персонажа в драматичній сцені Лесі Українки "Іфігенія в Тавриді". Основна увага зосереджена на вивченні особливостей відображення внутрішніх станів Іфігенії, що визначають моделювання фікційної свідомості. Проаналізовано характерні риси самоідентифікації та світосприйняття героїні як наслідки прийнятих нею рішень. Визначено сукупність трансформаційних процесів, які відбулися у фікційній свідомості героїні під впливом внутрішніх переживань. Окреслено роль художніх символів у моделюванні фікційної свідомості персонажа у творі.

Ключові слова: героїня, фікційна свідомість героїні, моделювання фікційної свідомості героїні, драматична сцена, конфлікт.

Драматична творчість Лесі Українки як певний етап в історії української літератури визначила нові напрями її розвитку в контексті модернізму, збагатила вітчизняну літературу філософською проблематикою, стала предметом досліджень багатьох літературознавців, з-поміж яких варто назвати праці Л. Дем'янівської [2], М. Жулинського [3], С. Кочерги [4], М. Кудрявцева [5], Н. Малютіної [7], Л. Мороз [8], Л. Танюка [9], С. Хороба [10] та ін. Літературознавці вивчали жанрові та стильові особливості драматургії письменниці, проблематику й художні засоби в її творчості, досліджували драматичні твори з позицій естетики модернізму, аналізували філософські імплікації, співвідношення традицій і новаторства тощо. Інтелектуальна й естетична ускладненість драматургії Лесі Українки формує

багатовимірні художні простори її творів, відповідними засобами інтерпретації яких є методи літературознавчої когнітивістики.

Метою статті є окреслення основних принципів моделювання фікційної свідомості персонажа, зокрема визначення внутрішніх та зовнішніх вимірів конструювання такої свідомості. Наукова проблема аналізується шляхом використання методології когнітивного літературознавства, відповідно до якої художні твори досліджуються шляхом актуалізації когнітивних явищ та встановлення їх співвідношень із формами художніх відображень. Зокрема, у праці Т. Кейва окреслюються принципи когнітивних досліджень художніх творів. Науковець зазначає: «Когнітивний підхід до літератури фокусується насамперед на тих видах мислення, які література може відобразити, де "мислення" означає когнітивну активність, що включає емоції, уяву, невербальні реакції і (не в останню чергу) взаємодію з іншими людьми і зі світом у цілому» [11, р. IX]. У концепції Т. Кейва структуруються головні засади когнітивного підходу до літературознавчого аналізу, що увиразнюють внутрішньотекстові виміри творів художньої літератури виходячи з когнітивної перспективи.

Водночас науковці звертають увагу на актуальність транжанрових досліджень. Праця «У напрямі до "природної" наратології» М. Флудернік присвячена обґрунтуванню доцільності вивчення драми за допомогою наратологічної методології. Дослідниця виокремлює різноманітні форми вияву наративності, проте зосереджує увагу на подібності відображення процесів свідомості у різних видах словесного, театрального, драматичного й кінематографічного мистецтва. Вона визначає універсальні когнітивні механізми, які функціонують у художніх творах, поза їх жанровою та родовою належністю. М. Флудернік стверджує: "Проте, оскільки фільм і драма є наративами, до них застосовується та ж сама система когнітивних параметрів, і вони залежать від тих самих фреймів сприйняття, що і прозові тексти" [12, р. 263].

Дослідження відображеної в назві статті проблеми ґрунтується на визначенні поняття фікційної свідомості: "Фікційна свідомість персонажа постає у вигляді сконструйованої автором твору здатності героя усвідомлювати внутрішні та зовнішні реалії у комплексах і системах їхніх кореляцій, що зумовлює формування

мережі визначених смислів, яка детермінує ідентифікацію та дії персонажа у межах фікційного світу" [1, с. 115].

Леся Українка моделює фікційну свідомість героїні шляхом відображення глибинних суперечностей у сприйнятті дійсності, в якій вона опинилася. У драматичній сцені Іфігенія сприймає дійсність крізь призму ролі жриці Артеміди, яку вона грає із дотриманням необхідних зовнішніх атрибутів, але і з відчуттями внутрішніх дисонансів, спричинених сумом за батьківщиною:

Устами я слова сі промовляю,
А в серці їх нема...
... А в серці тільки ти,
Єдиний мій, коханий рідний краю! [6, с. 212].

Саме через проблему вимушеної відірваності від вітчизни та перебування у незвичних та значною мірою незрозумілих обставинах авторка модифікує світосприйняття античних часів відповідно до проблем кінця XIX ст. Письменниця демонструє різні грані існування героїні. Зовнішня привілейованість Іфігенії ("Іде богині жриця наймиліша, – / Віддаймо честь!" [6, с. 210]) поєднується із відчуттям внутрішньої спустошеності героїні:

Родина, слава, молодість, кохання
Зосталися далеко за морями,
А я сама на сій чужій чужині,
Неначе тінь забутої людини... [6, с. 212].

Відтворюючи роздуми Іфігенії про її минуле, Леся Українка проєктує спогади героїні в її сьогодення, чим підсилює зумовлені ними переживання, оскільки Іфігенія починає ще гостріше усвідомлювати розірвані зв'язки. У прогностичних картинах майбутнього героїня ще більше увиразнює різкі контрасти у сприйнятті реальності, своє безрадісне буття у Тавриді вона зіставляє із Арголідською весною:

А я сидітиму перед скупим багаттям,
Недужа тілом і душею хвора;
Тоді ж у нас, в далекій Арголіді,
Цвістиме любо вічная весна,
І підуть в гай аргоської дівчата
Зривати анемони та фіалки [6, с. 213].

Розмірковування Іфігенії про її зв'язок із батьківщиною через імовірні спогади про неї стають імпульсом для вияву різноспрямованих емоцій: її сум через неможливість змінити обставини спочатку досягає апогею у вигляді спротиву та умовної конфронтації, а потім змінюється розумінням необхідності грати призначену героїні роль заради "слави рідної країни" [6, с. 214]. Іскра Прометея, про яку згадує Іфігенія і яку вона асоціює із внутрішньою силою, слугує для неї орієнтиром у прийнятті рішень.

Моделювання фікційної свідомості героїні здійснено за рахунок акцентування уваги на буттєвих дисонансах між прагненнями і неможливістю їх реалізації. Фікційна свідомість Іфігенії показано через сум'яття та максимально загострені переживання: її міркування, емоції та окремі проміжні рішення підпорядковано остаточному рішення героїні, прийнятому під впливом моральних зобов'язань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаманчук В. П. Моделювання фікційної свідомості персонажа в українській драматургії 20–50-х років ХХ ст.: дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.01, 10.01.06. / В. П. Атаманчук; Київ.нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2020. – 467 с.
2. Дем'янівська Л. С. Українська драматична поема (Проблематика, жанрова специфіка) / Л. С. Дем'янівська. – К. : Вища шк., 1984. – 160 с.
3. Жулинський М. Г. Вірю в силу духа: Іван Франко, Леся Українка і Михайло Грушевський у боротьбі за піднесення політичної і національної свідомості української людності / М. Г. Жулинський. – Луцьк : Медіа, 1999. – 102 с.
4. Кочерга С. Культурософія Лесі Українки. Семіотичний аналіз текстів / С. Кочерга. – Луцьк : Твердиня, 2010. – 676 с.
5. Кудрявцев М. Драма ідей в українській новітній літературі ХХ ст. / М. Кудрявцева. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1997. – 272 с.
6. Українка Леся. Іфігенія в Тавриді // Леся Українка. Твори : в 4 т. – К. : Дніпро, 1981. – Т. 1. – С. 209–214.
7. Малютіна Н. П. Українська драматургія кінця ХІХ – початку ХХ ст. : навч. посіб. / Н. П. Малютіна. – К. : Академвидав, 2010. – 256 с.
8. Мороз Л. Традиції української класики у творчості Лесі Українки: (Стан і напрям дослідження) / Л. Мороз // Слово і час. – 2001. – № 2. – С. 28–34.
9. Танюк Л. До проблеми української "пророчої" п'єси. / Л. Танюк // Березіль. – 1992. – № 2. – С. 173–183.
10. Хороб С. Українська модерна драма кінця ХІХ – початку ХХ століття (Неоромантизм, символізм, експресіонізм) / С. Хвороб. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 416 с.

11. Cave T. Thinking with Literature. Towards a Cognitive Criticism / T. Cave. – New York : Oxford University Press, 2016. – 224 p.
12. Fludernik M. Towards a 'Natural' Narratology. – London; New York : Taylor & Francis e-Library, 2005. – 349 p.

REFERENCES

1. Atamanchuk V. P. Modeliuvannia fiktsiinoi svidomosti personazha v ukrainskii dramaturhii 20-50-kh rokiv XX st.: dys. ... d-ra philol. nauk.: 10.01.01, 10.01.06. – K. : / V. P. Atamanchuk; Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. – K., 2020. – 467 p.
2. Ukrainska dramatychna poema (Problematyka, zhanrova spetsyfika) / L. S. Demianivska. – K. : Vyshcha shk., 1984. – 160 p.
3. Zhulynskiy M. H. Viriu v sylu dukha: Ivan Franko, Lesia Ukrainka i Mykhailo Hrushevskiy u borotbi za pidnesennia politychnoi i natsionalnoi svidomosti ukrainskoi liudnosti / M. H. Zhulynskiy. – Lutsk : Media, 1999. – 102 p.
4. Kocherha S. Kulturosofiia Lesi Ukrainky. Semiotychnyi analiz tekstiv / S. Kocherha. – Lutsk : Tverdnyia, 2010. – 676 p.
5. Kudryavtsev M. Drama of ideas in the latest Ukrainian literature of the twentieth century / M. Kudryavtsev. – Kamyanets-Podilsky : Oium, 1997. – 272 p.
6. Ukrainka Lesia. Ifiheniia v Tavri // Lesia Ukrainka. Tvory: v 4 t. – K. : Dnipro, 1981. – T. 1. – P. 209–214.
7. Maliutina N. P. Ukrainska dramaturhiia kintsia XIX – pochatku XX st.: navchalnyi posibnyk / N. P. Maliutina. – K. : Akademydav, 2010. – 256 p.
8. Moroz L. Tradytzii ukrainskoi klasyky u tvorchosti Lesi Ukrainky: (Stan i napriam doslidzhennia) / L. Moroz // Slovo i chas. – 2001. – № 2. – P. 28–34.
9. Taniuk L. Do problemy ukrainskoi "prorochoi" piesy / L. Taniuk // Berezil. – 1992. – № 2. – P. 173–183.
10. Khorob S. Ukrainska moderna drama kintsia XIX – pochatku XX stolittia (Neoromantyzm, symvolizm, ekspresionizm) / S. Khorob. – Ivano-Frankivsk : Plai, 2002. – 416 p.
11. Cave T. Thinking with Literature. Towards a Cognitive Criticism / T. Cave. – New York : Oxford University Press, 2016. – 224 p.
12. Fludernik M. Towards a 'Natural' Narratology / M. Fludernik. – London ; New York: Taylor & Francis e-Library, 2005. – 349 p.

Стаття надійшла до редакції 28.05.21

V. P. Atamanchuk, Dr Hab., Associate Prof., Leading Researcher,
National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv

MODELLING OF FICTIONAL CONSCIOUSNESS OF THE CHARACTER IN THE DRAMATIC SCENE OF LESYA UKRAINKA "IPHIGENIA IN TAVRIDA"

The intellectual and aesthetic complexity of Lesya Ukrainka's dramas forms multidimensional artistic spaces of her works, the appropriate means of interpretation of which are the methods of literary cognitive studies. The aim of the article is to outline the basic principles of modeling the fictional consciousness of the character

in the dramatic scene "Iphigenia and Tavrida", in particular to determine the internal and external dimensions of the construction of fictional consciousness of the heroine. The analysis of the scientific problem is carried out by using the methodology of cognitive literary criticism, according to which the study of works of art is carried out by updating cognitive phenomena and establishing their relationships with forms of artistic reflection.

For example, T. Cave's concept structures the main principles of the cognitive approach to literary analysis, which express the intratextual dimensions of works of fiction from a cognitive perspective. At the same time, scientists pay attention to the relevance of transgenre researches. M. Fludernik's work "Towards "Natural" Narratology" is devoted to substantiating the expediency of studying drama with the help of narratological methodology. The researcher outlines various forms of narrative, but emphasizes the similarity of the reflection of the processes of consciousness in different types of verbal, theatrical, dramatic and cinematic art.

The study of the problem mentioned in the title of the article is based on the definition of fictional consciousness: "The fictional consciousness of the personage appears in the form of the character's constructed ability to realize internal and external realities in complexes and systems of their correlations, which determines the formation of a network of certain meanings that determines the character's identification and actions within the fictional world".

Lesya Ukrainka models the fictional consciousness of the heroine by reflecting the deep contradictions in her perception of the reality in which she found herself. In the dramatic scene, Iphigenia perceives reality through the prism of the role of Artemis' priestess, which she performs with the necessary external attributes, but with feelings of internal dissonance caused by sadness for the homeland.

Keywords: *heroine, fictional consciousness of the heroine, modelling of fictional consciousness of the heroine, dramatic scene, conflict.*